

HEIDI JANSCHITZ

Letos spomladi smo na SAZU predstavili znanstveni tisk Mohorjeve založbe iz Celovca. V tisku so bila zajeta dela Erika Prunča Urban Jarnik (1784-1844) in Ludvika Karničarja Obir Dialekt in Kaernten, prva knjiga Zbranih del Andreja Šusterja Drabosnjaka, ki jo je uredila Herta Lausseger in še zadnje delo zgodovinarke Heidi Janschitz. Ker avtorica žal ni več doživela izdaje knjige, je o njej spregovoril dr. Druml iz Ziljske Bistrice.

Delo je tako bogato z etnološkimi podatki, da smo se dogovarjali o izdelavi etnološke topografije Zilje. Prav te dni pa sem zasledila o delu Heidi Jaschitzve v Domu in družini prispevek profesorjev zgodovinarjev iz Salzburga in ga objavljam zaradi zanimivih ugotovitev tistih, ki so Heidi najbolj poznali. Majda Fister

JE ZILJA PONEMČENA?

V spodnjem delu Zilje so od Brda navzdol še pred nekaj desetletji, po ljudskem štetju 1910, govorili pretežno slovensko. Danes pa se zdi, da je ozemlje skoraj ponemčeno. V uradnem ljudskem štetju, ki ga izvajajo vsako leto, najdemo le še nekaj Slovencev.

Po Zakonu o narodnih skupnostih iz leta 1976 ne sodi v spodnji Zilji nobena občina več med dvojezične občine. Kraj je torej uradno menjal svoj etnični in jezikovni značaj. Preživeli elementi slovenske ljudske kulture, kakor sta števhanje in rej pod lipo, so prišli skoraj popolnoma v nemško gojitev šeg in navad.

Slovenske Zilje uradno ni več. Uradno so Slovenci izginili. V resnici pa se Slovenci pri Zilji niso popolnoma asimilirali, niti se kulturno dokončno odtujili. Pod nemško prevleko se povsod kaže diskriminirana slovenska identiteta. Če bolj natančno pogledamo, vidimo, da kažejo ljudje, pokrajina in kultura slovenske poteze. Predvsem pa govorijo pričevanja iz preteklosti o slovenski Zilji. Če si pridobimo znanje o svoji pretekli zgodovini, zlahka odkrijemo pregnano slovensko identiteto.

Heidi Janschitz je prehodila to pot. Rodila se je pri Zilji. Njena rojstna hiša je primer popolnega ponemčenja. Raba obeh koroških deželnih jezikov, slovenskega in nemškega, je odvisna od trenutne socialne situacije. Poklicno je govoril oče nemško; v javnem življenju, v uradih in šolah je vsa družina govorila vladajočo nemščino. Slovensko ziljsko narečje so uporabljali samo še doma in v občevanju s sorodniki in znanci v bližnji okolici. Tako je Heidi odraščala dvojezično. Stara mati,

s katero je prva leta preživela veliko ur, je govorila skoro samo slovensko. Kolikor bolj pa se je bližal čas, ko je bilo treba iti v šolo, toliko bolj se je ugnezdila v družini nemščina. Zdaj so govorili skoro vedno samo nemško, da bi otrokom olajšali vstop v šolo. Kakor mnoge otroke iz Heidijine fare tudi nje niso prijaviли za dvojezični pouk v Št. Juriju. Tudi v glavni šoli v Čačah, občina Cajna, kakor pozneje v gimnaziji v Šmohorju se ni učila slovenskega jezika. Tako je zvedela, da nemščina in slovenščina nista enakovredni. Ta kulturna odtujitev je vplivala na njen osebni razvoj. Heidi se je zdelo za malo, ko bi znala poleg nemškega še slovensko. Nemščina velja za moderen jezik radia in TV, ki se pravkar začne uveljavljati, za jezik časopisov in mladinskih knjig. Nemško govorijo v mestih in večjih krajih, nemščina je predvsem jezik šol. Nasprotno pa je slovenščina jezik domače in vaške ožine, zaostalega sveta starih staršev. Heidi izbriše vse spomine na slovensko besedo. Tudi v svoji dejavnosti v župnijskem odboru pri delu z mladino ne more kaj prida ceniti slovenskega jezika kot drugega jezika v cerkvi.

Navadno minejo tri generacije, da se na Koroškem ponemčijo družine. Zdelo se je, da je Heidi naredila zadnji korak do "nemštva". V domovini je pozabila na svoj slovenski izvor. Tega spet najde v tujini.

Heidi začne študirati na univerzi v Salzburgu 1976, torej v letu, v katerem poteka na Koroškem "štetje posebne vrste". Koroške Slovence naj bi "odštevali". Toda ta nemška nacionalna ofenziva ne ostane brez posledic. Tako nastane obsežno solidarnostno gibanje za koroške Slovence. Heidi kmalu najde pot do salzburškega kroga, ki se posveča Koroški in njenim Slovencem. Formalno sicer ni članica "Solidarnostnega komiteja za koroške Slovence", pogosto pa se udeleži njegovih diskusij in prireditev. Iz oddaljenosti je spoznala, kaj se je zgodilo z njo in njenimi. Odtujitev domu ji je odprla oči za domovino.

Doslej ji je bila asimilacija poduhovljen cilj njene socializacije. Zdaj pa ve, da je kot koroška Slovenka zavrgla svoj slovenski jezik samo pod pritiskom socialnih in zunanjih dejavnikov. Zdaj vidi, iz kakšnih socialnih vzrokov in pod kakšnim pritiskom je občutila svoj materni jezik kot madež. Študij zgodovine pospešuje ta proces spoznavanja. Heidi se posveti zgodovini svojega kraja. Pri tem odkrije, da pred sto leti v njenem domačem kraju Semreče in v mnogih krajih okrog ni živel noben Nemec. Ko išče izgubljene čase, najde svojo izgubljeno identiteto. Propad v jezikovnem in kulturnem razvoju zazna v svoji lastni kulturni odtujitvi. Vidi, da je sama skoraj zaključila odvrnitev od slovenstva, proces, ki je v zadnjih desetletjih polagoma in komaj opazno ponemčil celo območje.

Iz te prizadetosti si Heidi izbere za zaključno nalogo iz zgodovine, da regionalno in zgodovinsko razišče Ziljo. To zgodovinsko delo je hkrati izpoved, kako je našla svoj narodnostni Jaz.

Njene ugotovitve so v njeni knjigi "Gailtal/Zilja 1848-1918 - eine Region wird deutsch" (Mohorjeva založba, 1990) dostopne krogu, ki se za to zanima. Nastale so v napornem, podrobnem iskanju. Avtorica je uporabljala poleg časopisov in tiskanih virov zlasti krajevne vire, predvsem farne, šolske, občinske in žandarmerijske

kronike. Tu pa so se začele težave. Večina starejših župnijskih kronik je namreč pisana vsaj delno v slovenščini. Heidi bi se bila lahko naučila slovensko v ljudski šoli: zdaj pa je morala to z muko nadomestiti. V Salzburgu je obiskovala tečaj za slovenščino, dvakrat je bila tudi v Ljubljani na poletnem seminarju za slovenski jezik in kulturo. Zdaj se je v njo vrnilo slovenstvo.

Na začetku je govorila slovensko le s prijatelji in kolegi. Potem je poslala nekemu Slovincu prvo razglednico, pisano v slovenščini. Nato je prišlo na vrsto branje časopisov in knjig. Heidi ni nikoli popolnoma pozabila slovenskega narečja iz otroštva. Jezikovno poglobljanje je odkrilo staro znanje, ki ga je pismena slovenščina dopolnjevala. Korak za korakom je odkrivala izgubljeno dvojezičnost.

Ta osebni pristop k zgodovini ji je v njenem znanstvenem delu vedno znova zastavljal vprašanje: Kje so Slovenci ostali? Zato je v virih predvsem iskala sledove slovenskega jezika in kulture, pričevanj o slovenskih organizacijah in dejavnostih. Zlasti jo je zanimalo nazadovanje slovenščine.

Zaradi tega je hotela podati čimbolj natančno sliko o gospodarskih, socialnih in kulturnih razmerah pri Zilji v drugi polovici 19. stoletja. Pregled o socialni strukturi posameznih občin je v začetku regionalnega dela njene študije; potem sledi ugotavljanje o kmečkem planšarstvu, začetkih tujskega prometa, o naseljitvenih razmerah ter o odselitvah. Potem sledijo poglavja o etničnem razvoju, cerkvi, šoli, nazadnje pa o slovenskih društvih in organizacijah.

Širina raziskanega gradiva omogoča neortodoksen pristop k zgodovini. Izposojenke iz geografije, politike in socialne statistike označujejo metodične prijeme. Kronike, ki jih je študirala, so bile namenjene zasebni uporabi in ne javnosti. Kljub njihovem uradnemu ali poluradnemu značaju so zelo osebni dokumenti. To daje neolepšano, resnično in živo podobo vaškega in farnega občestva, predvsem pa njihovih jezikovnih in narodnostnih sporov. Posebno slikovita je kronika župnije Štefan na Zilji; pisal jo je Anton Pelnar, ki je več kakor šest desetletij deloval kot župnik. Dalje vpisi Matije Majarja-Ziljskega, znanega slovenskega narodopisca in jezikoslovca, ki je bil po revoluciji 1948-49 ne popolnoma prostovoljno župnik v Gorjah. Delovanju tega pomembnega slovenskega liberalca je posvetila posebno razpravo, ki je objavljena v dodatku knjige. Janscitzevi je tako uspelo pokazati, kako dragoceni so lokalni viri za regionalno zgodovinsko raziskovanje. Že zelo zgodaj je segla po pripomočkih, ki jih danes zelo pogosto uporabljajo pri zgodovinskih raziskavah.

Marca 1982 je Heidi Janscitz dokončala svojo zgodovinsko domačo nalogo. Njen naslednji cilj je bil razširiti delo v disertacijo. Kolikor ji je še preostalo časa, je z vsem ognjem delala - do svoje popolnoma nepričakovane smrti oktobra 1983. Zato sva objavila v omenjeni knjigi iz njene zapuščine nedokončano besedilo. Heidi je bila prepričana, "da bo nujno treba nadaljevati delo", ker ji na primer manjkajo "v tem trenutku natančni podatki o poklicih in lastniških strukturah v posameznih občinah". Janscitzeva je torej veliko storila, ostalo pa je še mnogo dela.

Avtorica je predvsem v mesecih od marca 1982 do oktobra 1983 napisala dodatne razprave, ki so delno tiskane drugje, ali pa so ostale v zapuščini. Ta dela so vključena v omenjeni publikaciji. Domača naloga je torej z dodatnimi avtoričinimi analizami v posameznostih dopolnjena. Dalje je vgrajenih veliko slovenskih citatov, ki jih je avtorica zaradi vedno boljšega poznavanja slovenščine zapisala v zadnjih mesecih. Zaradi tega je pomanjkljivost domače naloge glede slovenskih virov in literature v knjigi dopolnjena.

Po najinem mnenju je razprava Janschitzve odlično znanstveno delo, ki ga krogu interesiranih bralcev priporoča kot osnovo za nadaljnje raziskovanje. Delo je pa tudi zelo oseben dokument, pristno pričevanje osebnostnega razvoja. Heidi je dokazala, da pri Zilji na Koroškem slovenstvo še ni popolnoma izrinjeno iz globoke zavesti prebivalstva. S svojim znanstvenim delom je hotela prispevati, da bi slovenski človek z Zilje spet našel sam sebe. Zato je sodelovala v obeh slovenskih letnih glasilih, v "Koledarju Mohorjeve družbe" in "Koroškem koledarju", kakor v "Dulškem zvonu", mladi kulturniški pobudi z Zilje. Javno priznavanje k dvojezičnosti terja na Koroškem hrabrost in pogum. Heidi si je upala narediti ta korak.

Dr. Hanns Haas, Salzburg
Prof. Manfred Tagini, Dunaj

Dom in družina št. 10, 1991

*Predstavitev znanstvenega tiska Mohorjeve Založbe iz Celovca na SAZU 1991
(foto C. Narobe)*